

Tamás Gáspár Miklós

"ZSIGA, TE DESTRUKTÍV VAGY!..."

(Kultúrpolitikai harcok és farce-ok)

Néhai boldog emlékezetű jákfai vitéz Gömbös Gyula mondotta volt ezt nem kisebb embernek, mint Móricz Zsigmondnak: „Zsiga, te destruktív vagy!” Mire Móricz: „Ugyan, Gyula, te ezt még a kadétiskolában tanultad.” A magasságos mennybéli teremtő a megmondhatója, hogy mai vezéreink hol tanulták a kultúrpolitikát. De nem vitás, jóval ügyesebbek, mint a hajdani önjelölt magyar Caudille. És könnyebb dolguk is van mivélünk, mint annak idején Móricz Zsigmonddal volt elődjüknek. No meg nem is akarnak semmilyen új szellemi vagy szellemtelenségi frontot alkotni velünk, magyar értelmiségiekkel.

Amikor nekilátok, hogy elregéljem a legutóbbi esztendő huzakodásait magyar irodalmárok és magyar köztisztviselők között, két dologra kell tekintettel lennem. Az egyik az, hogy semmi olyasmit nem fogok elmondani, amit értelmiségi körökben ne tudna mindenki, mert ha ún. bizalmas dolgokat fecsegnék ki, nemcsak nekem látnák el a bajomat. Tehát nix kiszivárogtatás (erre megvannak a szakemberek és magnóik). A második az, hogy ezen túl sem óhajtok elveszni az anekdotázásban, jóllehet helyeslem, hogy viduljon a magyar azon, amin ríni áttal.

Menjünk tehát sorjában.

Kezdjük tehát a közepén, kelet-európaiak volnánk vagy mi a szösz. Csak nem fogunk itt logikával, miegyébbel bajmolódnunk. Szóval. A magyar (értsd: magyarországi) értelmiség java része elkötelezte magát a reformnak bizonyos értelemben, és főntartásai vannak vele szemben bizonyos értelemben. Nagyjából mindenki helyesli a valódi piaci mechanizmusokra való áttérést, a hagyományos pártideológia kényszerítő erejének csökkentését, általában a lazítást, a nyugatiasodást, a modernizálást, a liberalizálást. A főntartások zöme - akárcsak a harmadik világ gyorsan iparosodó államaiban - a modernizálás hátrányaitól való félelemből fakad: féltik tőlük a (valóságos vagy fiktív) nemzeti-közösségi összetartást, a hagyományos értékhalmozatot, az önkorlátozó és önfegyelmező közerkölcsöt, tartanak a szekularizáció-laicizálódás fenéségeitől, az anyagiasságtól, a vulgáris tömegkultúrának való kiszolgáltatottságtól és mindenekelőtt a nemzeti-patrióta eszmekör befolyásának csökkenésétől. Azok, akik beleszólást, részvételt, netán öngazgatást követelnének a dolgozóknak a reform kiegészítésekként, akik a nemzeti sérelmekkel nem a patrióta eszmekör organikus-konzerváló hatásáért aggódnak, hanem a pusztán igazságérzet, méltányosság, az emberi

jogok szellemétől vezetettve szállnak szembe, kevesebben vannak, de vannak - és a határok sem egyértelműek hál' Istennek. Tekintve, hogy a reformgondolat a maga viszonylag tiszta alakváltozataiban sem túl demokratikus (nem igényli önmaga érvényesítéséhez a többség jóváhagyását), a mostanában eléggé hangosan elégedetlenkedő értelmiség és a kormányzat közötti ellentét voltaképpen nem is olyan éles és mély, mint vélhetnők. A kormányzat konzultálni kíván velünk, és mi azt kívánjuk, hogy konzultáljon velünk. A liberális eszme egy nem jelentéktelen töredéke vált aktuálissá: a tanult és bölcs elit szabad eszmecseréje a köz érdekében. Csakhogy ez a liberális eszme legalább azt megkívánja, hogy ez az eszmecsere nyilvános legyen. Ezt fejezi ki a Beszélő emlékeztető programcikkének az a követelése, hogy hozzák nyilvánosságra a gazdasági reformbizottságok munkálatainak anyagát, sőt, tegyék hozzáférhetővé a pártvezetés belső vitáinak azt a hányadát is, amely nem képez államtitkot. Hiszen a döntések, de valamelyest befolyásra vergődő gondolatok sem a nyilvánosság színe előtt születnek. Ellenőrzésükre, nyilvános bírálatukra alig van mód. Emlékeztető például, hogy a neves közgazdász, Bauer Tamás gondolatait a reformról csak vitatták, de nem ítélték el mindaddig, amíg a szerző nem hozta őket nyilvánosságra a Mozgó Világ-ban és a Medvetánc-ban, a Bölcsészkar érdekes folyóiratában, amelyet sajna kevesen olvasnak. A Magyar Írók Szövetségének és a József Attila Körnek a vitáival sem volt igazán nagy baj addig, ameddig az írók nem próbáltak nagyobb hallgatósággal érintkezésbe lépni, illetve ameddig kínos indiszkréciók folytán a viták részletei ki nem jutottak Nyugatra, olykor ugyancsak torz formában. Amíg csak a hivatottak, de nem a választottak vitatkoznak (elnézést e patinás metafora világias használatáért), addig hagyják. De a hivatottak meditációit csak a kormányzat szűrőjén keresztül szabad eljuttatni a tágabb közönséghez. Az MSZMP KB egyik illetékese mondta nekem, mekkorát tévedtem, amikor őrizetbe vett erdélyi barátaink érdekében tiltakozó irathoz gyűjtöttem aláírásokat, és példának állított elem egy hasonló, egyébként sokkal nagyobb szabású tiltakozó petíciót, amelyet kezdeményezői csak magyarországi államférfiakhoz juttattak el. „Az egy becsületes dolog volt” - mondá az illetékes - „meg is lett az eredménye.” (Az eredmény egyébiránt azonos volt, és egyik esetben sem dönthető el, mekkora része volt a magyarországi nyomásnak a viszonylag kedvező kimenetelben.)

A kultúrkormányzat az istenadta nép bekapcsolódása előtt kívánt véget vetni az értelmiség morgolódásának (meg kell adni - és fontos! -, hogy mindig szükségesnek tartották kijelenteni, hogy a tartalmi differenciák másodlagosak; azt hiszem, ez nagyjából igaz is).

A kultuszkormányzat azzal kezdte, hogy visszaütött. Az első menet eredményesebb volt. Amikor a József Attila Kör vezetősége a taggyűlés felhatalmazása alapján elkészítette a Kör munkatervét, a magas minisztérium megtiltotta a dokumentum szétküldését a tagoknak, mert kifogásai voltak a bevezető mondatok egynémelyike ellen. Némi huzavona után a Kör belement ebbe, a bevezetőt kihúzták. Egy-null dr. Tóth Dezső javára. A pártközpont és a minisztérium presztizs- és kabinetkérdést csinált abból, hogy Radnóti Sándort, a szamizdatban is publikáló jeles esztétát ne vegyék fel az Írószövetségbe. A választmány ezt elutasította, elég éles szavak kíséretében. Radnótit fölvették. Egy-egy. Ugyanekkor azt is fölvetették, hogy e sorok írójának nincs keresnivalója a József Attila Kör vezetőségében, de nem igényeltek konkrét lépéseket (akkor még).

A József Attila Kör észlelte azt a széleskörű nyugtalanságot, amelyet a határainkon túli magyar kisebbségek gyorsan romló helyzete váltott ki szerte a hazában. Ezt az aggodalmat tovább szította az Ellenpontok c. erdélyi magyar szamizdat folyóirat munkatársainak és olvasóinak román rendőri üldözése, Duray Miklós pozsonyi pöre, az Új Symposion c. nagy hírű újvidéki szemle szerkesztőinek ideológiai dörgedelmektől (és a magyarországi hivatalosság kárörömétől) kísért leváltása: mindezekben az ügyekben nagyon sok magyarországi író hallatta szavát a nyilvánosság előtt vagy szűkebb körben. Félő volt, hogy ezt a helyzetet a lappangó sovinizmus kihasználhatja a maga javára, illetve hogy az ettől való félelem megbéníthatja a kisebbségi jogok helyreállításáért vívott küzdelmet. A Kör Lakiteleken Duna-völgyi közgondok (különben ez egy Jászi-írás címe) elnevezéssel tanácskozást kívánt szervezni józan elemzés és higgadt töprengés céljából. Több mint fél évig tartó huzavona után a tanácskozás megtartását végül is nem engedélyezték, annak ellenére, hogy számos igen messzemenő biztosítékot nyújtottunk a kormányzatnak mind a túlzott nyilvánosság kerülése, mind a nyugodt hangvétel tekintetében, belátván, hogy a kormányzat egyébként ismeretlen irányú diplomáciájának mozgásterét nem célirányos korlátozni, márpedig azt hallottuk, hogy heveskedés esetén ez korlátoztatik, ami ugyan nem bizonyos, de végső soron hihető. A tárgyalások során a Kör vezetőségének és a hatóságoknak a viszonya esetenként tagdhatatlanul feszültté vált.

Botrányt váltott ki az Írószövetség történetéről rendezett beszélgetés-sorozat is (házigazda: Lezsák Sándor), különösen azután, hogy szerencsétlen módon a Szabad Európa Rádió is beszámolt róla. Meg kell jegyezni, hogy a Szabad Európától való mesterségesen gerjesztett rettegés egyenesen patológikussá vált. A Szabad Európa a sok rossz magyar rádióállomás egyike, és érthetetlen, miért

vált ki ekkora hisztériát: de hát hisztériát vált ki minden ellenőrizhetetlen nyilvánosság, akármi-lyen is legyen. Mindenesetre nem igazolható ez az eljárás, hogy az érintettek beleegyezése nélkül sugározzák mondókáikat, bár a kiszivárogtatás ma szokásos gyakorlata és a tömegkommunikáció mai általános - így magyarországi (gondoljunk az egyre szokványosabban brutális tévéinterjúkra!) - gátlástalansága mellett nincs benne semmi rendkívüli. Bata Imre azt írja a Népszabadságban:

„Már ott tartunk, hogy a ‚magára adó’ szerző arra bázírozik, hátha meghírleli a Szabad Európa. Valaha Osvát, Babits és a Nyugat avatta föl az írókat e honban, ma némelyek szemében egy kalózárdió a beérkezés szentesítője.” Hallatlan kijelentés! Ma ugyanis sehol nincs ilyen autoritás, kétségte-lenül Bata Imre sem az, de Kasza László sem. Bata túlbecsüli kollégáját.

Régóta vajúdik a Mozgó Világ ügye is. A KB Művelődéspolitikai Munkaközössége, majd a „kommunista” írók ún. aktivája is elítélte a lap irányvona-lát. A szerkesztőségre irtózatot nyomást fejtettek ki. Végül - ahogyan arról mindenki értesülhetett dr. Tóth Dezső miniszterhelyettes Élet és Irodalom-beli nyilatkozatából - Kulin Ferenc főszerkesztőt leváltották. A teljes szerkesztőség lemondott tiltakozásul. A közvélemény (mármint az értelmiségi közvélemény) fölháborodott.

Utána következett a Csoóri-ügy. Csoóri Sándor, mint ismeretes, előszót írt Duray Miklós Nyugaton megjelentetett könyvéhez, amelyben súlyos ítéle-tet mondott a kelet-európai államok nemzetiségi politikájáról. Csoórit nehezen körülírható szankciók-ban részesítették (gyakorlatilag azonban szilenciu-mot kapott). Sajtókampány is indult ellene, két szólamban: Hajdú János rágalmozó cikkét Kunszabó Ferenc csavarosabb és ravaszabb diszkreditáló morfondírozása követte.

A József Attila kör szeptember 23-i taggyűlése nagy többséggel tiltakozást fogadott el. Tekintet-tel arra, hogy a szöveg - engedélyünk nélkül, szándékunk ellenére és számunkra nagyon ártal-mas módon - már amúgy is nyilvánosságra került Nyugaton, idézek belőle:

„A József Attila Kör a magyar demokrácia, a jogállamiság, a kibontakozó reformfolyamat szempont-jából, a magyar értelmiség hivatásának teljesít-hetése érdekében veszedelmesnek és aggályosnak tartja a kultúrpolitikai hatóságok néhány utóbbi intézkedését:

1. A József Attila Kör tevékenységének akadályozását,
 - a./ a „Duna-völgyi közgondok” című tervezett lakitelki tanácskozás betiltását,
 - b./ a JAK-füzetek időleges leállítását,
2. a Mozgó Világ elleni rendszabályokat, Kulin

Ferenc főszerkesztő leváltását,

3. a szilenciumok gyakorlatát, különös tekintettel Csoóri Sándor esetére.

Úgy véljük, hogy a magyar művelődés szabadsága és méltósága összeegyeztethetetlen ezzel a gyakorlattal. Határozottan ellenezzük az átdolgozatlan hatósági beavatkozások rendszerét, amely az elviselhető mértéken túl korlátozza a magyar íróársadalom kívánatos autonómiáját."

(Megjegyzem: olyan példányból idézek, amelyet egy a Kör vezetősége számára ismeretlen forrás nyomán másoltak. Nekem magamnak sem volt belőle. Sapienti sat. Igaz, elég sok hivatalos helyre küldtünk szöveget.)

Tiltakozásunkat, mellékleteivel egyetemben a Magyar Írók Szövetségének választmánya elé terjesztettük, amely azonban elhalasztotta a döntést. Ugyanitt Czákó Gábor fölolvasta a Mozgó Világ szerkesztőinek levelét a magyar értelmiséghez. A fölmerült ügyekre vonatkozó határozati javaslatot (szerzői: Cseres Tibor és Kis Pintér Imre) a választmány nem fogadta el, hanem az elnökséget bízta meg a vitás kérdések rendezésével. Nagy Gáspárnak, az Írószövetség titkárának javaslatát a Csoórit rágalmozó Hajdú-cikk ügyében - a jelenlévő Tóth Dezső miniszterhelyettes és Knopp András Kb-munkatárs figyelmeztetései hatására, Hernádi Gyula és Boldizsár Iván fölszólalásai nyomán („nem tudom, ki áll Nagy Gáspár mögött” - mondta Boldizsár, miután négy óra hosszat hallgathatta a Hajdú-cikk szidalmazását, amelyet egyébként maga is durvának és ügyetlennek nevezett...) nem bocsátották szavazásra. Kísérletek történtek arra is, hogy csekélységem körül is botrányt kavarnak A szem és a kéz c. kis könyvem kiragadott passzusainak célzatos kommentálásra révén.

Ezek után került sor arra, hogy a budapesti egyetem diákjai tiltakoztak a Mozgó Világ de facto betiltása ellen - azóta különben kiderült, hogy az eredeti ígéretekkel szemben a már megszerkesztett számok sem jelenhetnek meg, úgy hallom, Bibó István cikke ellen támadt kifogás -, dékánok rendőrséget hívtak, nagy volt a fölfordulás. A Jogi Kar 9-es termében Tóth Dezső próbált válaszolni az ezzel kapcsolatos kérdésekre, magam is tartottam ott egy azóta már sokfelől megrágalmazott és kiforgatott beszédet. A jelenlévők kivétel nélkül elutasították kedvenc lapjuk elhallgattatását.

Utóbb a József Attila Körnek az Írószövetség történetével kapcsolatos beszélgetés-sorozatát, úgy tudjuk, betiltották. A Magvető Kiadót úgy informálták, hogy a József Attila Kör füzetsorozatát egyelőre nem lehet folytatni. Félreérthetetlen üzeneteket kaptunk afelől, hogy rajtam kívül másokat sem látnak szívesen a Kör vezetőségében,

így Csengey Dénest, Elek Istvánt és Lezsák Sándort sem, továbbá fölszólítottak bennünket arra, hogy ajánlatos lesz elhatárolnunk magunkat határozatunknak a Szabad Európában történt közreadásától, ennek a vezetőség eleget is tett.

Kérdés, hogy az Írószövetségnek módjában áll-e majd megvédenie a Kört, ahogyan eddig tette.

Ne tessék azt képzelni, hogy a Kör vagy vezetősége forrófejú forradalmárokból áll, magam sem volnék az. A konfrontációt ránk kényszerítették, talán némi ügyességgel kitérhattünk volna előle, bár nem tudom, hogyan. Ha tudom, ez irányú javaslatokat tettem volna és tennék. Még nem vezett el minden, s ne is vesszen. A Körre szükség van. Furcsa az, hogy miközben a magas minisztérium s az általa kissé megijesztett kartársaink azt tartják, a Kör afféle politikai csoporttá változott, senki által nem kívánt (mert eleve kilátástalan) politikai harcokba bonyolítottak bennünket. (Megengedem, hogy ezt a másik fél sem kívánta szívből.) De a sok száz diák által aláírt tiltakozás, a JAK állásfoglalása bizonyítja: nemcsak a hatóságok, a fiatal értelmiség türelmének is van határa. (Lásd a felsőoktatási ifjúsági parlament határozatát is, amelyet meglepetésre közölt a Magyar Nemzet november 13-i száma.)

Mi körül folyik a harc?

Nagyon egyszerű: nehéz elviselni, hogy a nemzet létkérdéseiről a még oly jószándékú kamarillák maguk döntsenek. Az értelmiség természetesen a maga korporatív, céhes érdekeit is védi. A kutatás szabadsága, a bírálat lehetősége, a tévedés joga (és nyilvánosság kontrolljával) szakmai érdek is. A nemzeti kérdésben hagyományosan igen nagy érzékenységet tanúsító írók arra is jogot formálnak, hogy ez ügyben nyilvánosan véleményt mondhassanak. Nem véletlen, hogy az e kérdésben többszöriösen elkötelezett Csoóri Sándor arra kényszerült, hogy eddigi harcmódorát megváltoztatva túllépjen a hivatalos nyilvánosság határain. E sorok írója már régebben kénytelen volt ezt választani, mert úgy érezte, szűkebb hazája, Erdély érdeke ezt kívánja.

A magyarországi értelmiség, még a fiatalabbja sem, csöppet sem óhajt mindenáron összetűzni a hatalommal. Senki nem követel túl hangosan politikai pluralizmust és szakszervezeti szabadságot, nagyobb egyenlőséget vagy igazi nemzeti függetlenséget. Tudjuk, meddig lehet elmenni, ha sóvárgunk is arra, amit jónak tartunk. Az értelmiség zöme szeretné befolyásolni az állam vezetőit, szívesen összefogna a párt liberálisaival vagy azokkal, akiket közülük igazi patriótáknak vél. Végül is ahhoz a reformfolyamathoz kapcsolódnék, amelyet a párt indított be, nem más. De a paternalisztikus bánásmód idegesíti, a szólásszabadság korlátozása zavarja a felelősségteljes munkában

- és fél a bizonytalan, válságos időktől, amelyekben (ha igaz) élnünk kell. Minden adu az állam kezében van, ereje folytán csak nyerhet elszigetelt magánszemélyekkel szemben, akiknek a legártatlanabb csoportosulásaitól is kileli a hideg. Vezetőink szeretnék megfegyvelni az írástudókat, mielőtt kitor a gazdasági balhé. Pedig ez az értelmiség gyöngéje. A céltudatos, jósvádájú, rámenős funkcionáriusokkal szemben elakad a szava, demokratikus tapasztalatának hiánya eltúlzott és pusztán érzelmi reakciókra kárhóztatja, tele van kenyérgonddal és egzisztenciális félelmekkel, őrizné dolgozószobája nyugalma - és ami a fő: iradatlanul távol áll a néptől. Ám csak az értelmiségről tudunk, mert szóhoz - úgy, ahogy - csak az értelmiség jut. Igen kevéssé demokratikus és igen kevéssé újszerű módon megint átvállalja a nép terheit („...vállára venni nem bolond...”), de hát a munkásság például nem szólhat meg - a társadalomnak nincsenek az államtól független intézményei. Az értelmiség olybá veszi, mintha az ő intézményei ilyenek volnának. Aztán csodálkozik, amikor kiderül, hogy ez nem igaz. Az apparátus nem csodálkozik: mindig is tudta, s az a dolga, hogy ez ne is változzék. Pedig bizonyos, hogy az értelmiség független intézményei sem fordulnának szembe radikálisan a jelenlegi államrenddel. De a függetlenség talán elharapózhat, s néptől a misers plebs contribuons is megáhitja ezt az úri kiváltságot. Nos, azt hiszem, jobb, ha némelyeknek vannak kiváltságai, mintha senki sem szalad - bővül a kör. Ez volt a brit parlamentáris rendszer útja is: több évszázad kellett az általános választójog kivívásához. Addig nevelgették a népet az atyák, nem is csekély eredménnyel. Nem mondom, hogy ez borzasztóan rokonszenves számomra. De a fölülről jövő reformnak már csak ez a módja. Hadd korlátozhassa a Korona előjogait a kiváltságosok egyre növekvő csoportja. A brit liberalizmus jelszava („a Király a Parlamentben”) alkalmazható nálunk is: a PB a reformbizottságokban és a Írószövetségben. Ezek remélhetőleg hivatottak, ha nem is választottak. Ehhez csak egy szimpla eszköz kell: a szabad nyilvánosság. Sokan mondták, de most meg is látszik: enélkül az se megy, amit a párt reformerei akarnak, ha ugyan valóban akarják a reformot.

Nem az írók dolga a politika - hallottuk nem egyszer dr. Knopp, dr. Agárdi, dr. Tóth ajkairól. Hát kié? Még a keveseké sem? Aki nem akar konfliktust, az tágítsa a kört. Az értelmiség lényegében ezt akarja (a munkásokat nem kérdezték). Azt hiszem, tényleg nem kell élezni az élezhetőket, hiszen körös-körül nagy a vész. Ijesztéssel és megvesztegetéssel az értelmiség lebeszélhető a liberalizálásról, persze. De akkor kivel fog haladni a párt az eddigi útján? Partnerek nélkül ez aligha lehetséges. Provokációkkal pedig még úgy se,

a békülékenyek elvadítása pedig, úgy tűnik, nem
államérdek.

Mit akarnak hát?

HÍRMONDÓ, 1983. 2. szám